

Den engelske revolution, ideologisk kulturkamp og det ny puritanisme-begreb

POST-REVISIONISME OG HISTORIE FRA NEDEN

AF

ANDERS HOLM THOMSEN

»Puritans were not an alienated opposition, but simply the more enthusiastic wing, the 'hotter sort' of protestants..«¹

I de sidste par århundreder har det været almindeligt blandt historikere at omtale 1640'ernes engelske revolution som en liberal »Puritan Revolution«. Det var underforstået at de revolutionære begivenheder indvarslede det borgerlige Europas fødsel. Revolutionens kendetegn var således religiøs tolerance og anerkendelse af Parlamentets lovgivende myndighed. Historikerne antog derfor, at *århundredet forud* for dette kontinuitetsbrud var perioden, hvor en *puritansk orienteret opposition* i Underhuset dæmmede op for kongens enevældige tiltag og konsoliderede Underhusets position.²

Først i løbet af de sidste 20 år er der for alvor blevet sat spørgsmålstegn ved den teleologiske opfattelse af historien. I opposition til den liberale whig-historiefortolkning har det været indvendt af de såkaldte revisionistiske historikere, at eventuelle revolutionære følger af oprøret i 1640 ikke var *tilsigtede*. I stedet var 1600-tallets England præget af *stabilitet* både i politisk, social og religiøs forstand. Fremfor konflikt var *konsensus* udtalt i politiske og religiøse spørgsmål.

Forklaringen på revolutionens udbrud fandt revisionisterne ved at påpege, at den herskende orden blev forstyrret gennem nye indgribende faktorer. I revisionisternes fortolkning identificeres de konfliktska-

¹ Ann Hughes: *The Causes of the English Civil War*. London 1991, s. 97.

² Den klassiske whig-fremstilling er R.S.Gardiner: *History of England* 1884.

bende faktorer som Charles Is innovative finans- og kirkepolitik. Oprøret i 1640 var altså kun en *konservativ* reaktion med den målsætning at bevare status quo fra før Charles Is tronbestigelse.³

Emnet i denne artikel er først og fremmest konflikten kirke- og kulturhistoriske baggrund. Alligevel vil konflikten politisk og socialhistoriske aspekter blive inddraget, da de vanskeligt lader sig adskille fra den kulturhistoriske side af debatten. Dertil kommer at debatten har fulgt de samme mønstre på de nævnte områder.⁴

Hovedsigtet med denne artikel er da at bidrage til *generelt* at gendrive den opfattelse, at konflikten ikke havde kronologisk dybereliggende årsager. Det indebærer ikke, at whig-fortolkningen søges rehabiliteret. I stedet vil der blive argumenteret imod det synspunkt, at konflikten alene havde rod i de religiøse og politiske uoverensstemmelser, der fandtes blandt samfundets *øverste* lag.

Det er tesen:

1) at det stadig er *muligt* at betegne begivenhederne i 1640'erne ikke blot som et oprør, men som en *revolution*. Denne betegnelse er mulig, eftersom den politiske omvæltning havde rod i den grundlæggende sociale ustabilitet, der prægede samfundet 50 – 100 år forud for revolution.

2) Det er stadig muligt at karakterisere revolutionen som *puritansk*. Den ideologisk ladede konflikt afspejlede således *to modstridende opfattelser* af, hvordan den sociale konflikt burde imødegås.

Modsætningen kommer til udtryk under 1620'ernes skærpelse af den sociale krise, da den elizabethanske fattiglovgivning og arbejdsmarkeds politik ikke længere er tilstrækkelig til at dæmme op for den udbredte utilfredshed. I forsøg på at vinde befolkningens støtte genopliver kirken – på James Is initiativ - førreformationstidens populære kultus. Denne udvikling kulminerer med Charles Is og ærkebiskop Lauds delvise rehabilitering af den katolske kirkes doktrin.

Allerede forud for Stuarternes tronbestigelse havde de såkaldte puritanere imidlertid markeret et alternativ. I udgangspunktet kunne de fuldt tilslutte sig Kirkens moderat calvinistiske doktrin, men de adskilte sig ved kraftigere at betone prædestinationslæren. I praksis betød det, at de tilbød en mere *individualistisk* orienteret kriseløsningsmodel. I følge puritanerne måtte den brede befolkning bringes til at acceptere den tiltagende sociale polarisering, da denne differentiering gavnede ved at

³ En god revisionistisk fremstilling af periodens historie er R. Ashton: *The English Civil War*, 2.ed London 1989.

⁴ Se også A. Thomsen: *Den engelske Revolutions socialhistoriske forudsætninger*. Historisk Tidsskrift, 1992.

afsløre, hvem der var Guds udvalgte og fordømte. På den baggrund forstås puritanismen primært i verdslig forstand.

Som belæg for denne tese inddrages de indsigter, der er vundet gennem de sidste par årtiers debat. For afslutningsvis bedre at kunne vurdere, hvilke elementer i den ny fortolkning, der kan tilskrives bestemte historiske »skoler«, er debatten behandlet kronologisk, sådan at dens forskellige faser tydeligt udskilles.

I dette øjemed behandles først kritikken af whig-historikernes »puritanske revolution« og herunder den revisionistiske alternative fortolkning, der nærmest voksede ud af opgøret med whig-traditionen. Derefter behandles postrevisionisternes teoretiske og empiriske inspirationskilder. I forlængelse heraf inddrages den kritik, som denne nyfortolkning prompte mødte fra revisionistisk hold. Det sidste afsnit er helliget en behandling af de seneste års post-revisionistiske syntese-værker. I konklusionen gøres der status over debattens nuværende stadium. Artiklen får derved karakter af en ajourført forskningsperspektivering.

Kritikken af puritanisme-begrebet og revisionismens alternativ. Historie fra oven.

Revisionisterne har ikke benægtet, at den engelske calvinisme indeholdt elementer, der gjorde den velegnet som en ideologisk legitimering af et oprør, endsige en borgerlig revolution. Kritikken af Den puritanske Revolution som begreb har i stedet været vendt mod det forhold, at whig-historikerne med denne betegnelse har forudsat eksistensen af en puritansk opposition med rod tilbage i Elizabeth Is regeringstid.

For revisionistiske kritikere har det været afgørende, at det ikke er muligt at påvise en egentlig splittelse mellem regeringen og en opposition i hele den pågældende periode. Der herskede en udtalt accept af prædestinationslæren som den engelske Kirkes vigtigste doktrin. Det var ikke en tilfældighed, at prædestinationslæren indgik i The Thirty-Nine Articles af 1563 (art.17), som lå til grund for den ny reformationsordning under Elizabeth I. At Kronen fortsat tog artiklen alvorligt kan aflæses af, at James I under den såkaldte Dordrecht-synode i 1618 pålagde den engelske delegation at virke til forsvar for prædestinationslæren. Revisionisterne påviser på den led, at det ikke er muligt at konstatere en reel splittelse med rod i religiøse nøglespørgsmål før i midten af 1620'erne.⁵

⁵ N. Tyacke: Puritanism, Arminianism and Counter-revolution. C. Russell (red): The Origins of the English Civil War. London 1973. s. 120, 126, 128. Tyackes artikel er skrevet på baggrund af ph. d.-afhandlingen, Anti-Calvinists: The Rise of English Arminianism (1970). Udg. Oxford 1987.

Denne opdagelse bekræftes yderligere ved, at ordet puritaner i perioden havde forskellig betydning alt afhængig af, hvilket tidsafsnit der er i fokus. I 1560'erne var en puritaner populært opfattet en person, der afskyede præsters klædedragt. I 1570'erne blev det ofte anvendt i betydningen presbyterianer. Og fra midten af 1620'erne var det i Kirkens kredse en betegnelse i brug til forhånelse af bevidste calvinister. Forud for 1620'erne har det været almindeligt at betegnelsen hæftes på personer, der udmærkede sig ved at være særlig radikale og engagerede protestanter.⁶

Skal udtrykket puritaner anvendes på hele perioden bør det alene benyttes i denne løse og noget *intetsigende* betydning, fastholder Oxford-professoren P. Collinson. Puritanismen reduceres dermed til at dække : »the hotter sort of protestantism«.⁷

Først fra midten af 1620'erne identificeres puritanismen med troen på prædestination. Det finder revisionisterne tankevækkende, eftersom den religiøse konflikt tilspidises i Parlamentet i disse år. Det lykkes også revisionisterne at finde en sammenhæng, da netop 1620'erne er årene, hvor *Charles I* med sin egenhændige udpegning af arminianske⁸ biskopper signalerer *en omvæltning i Kirkens lederskabs sammensætning, i dens ceremonielle praksis og ikke mindst i dens doktrin*. Denne udvikling gav næring til frygt for, at endnu en dramatisk modreformation var forestående. En sådan frygt var for så vidt ubegrundet, da kampagnen mod katolikker (rekusanter) skærpedes under Laud. Alligevel var den ikke ubetinget grundløs, da udviklingen på de *tre* nævnte felter faktisk gav mindelser om en modreformatorisk omvæltning.

Før Charles I kom til magten havde Kronen bevidst bestræbt sig på, at regeringens og Kirkeledelsens sammensætning forekom repræsentativ for de fleste politiske og religiøse anskuelser i riget. Revisionismens hovedinspirationskilde, Oxford-professoren G. Elton, har udlagt denne pluralistiske praksis som Kronens forsøg på at passivisere ambitiøse hofsnoge og religiøse afvigere. Denne strategi forklarer, hvorfor katolikker – fx. the Earl of Northampton – tolereredes som Privy Councillors. Professor C. Russell har for nylig originalt påpeget, at dette fænomen tillige forklarer, hvorfor stort set ingen drog episkopatets berettigelse i tvivl under James I, og hvorfor Charles I – efter udrensningen af Laud og

⁶ M. Finlayson: *Historians, Puritanism and the English Revolution*. Toronto 1983. s. 47, 69

⁷ P. Collinson: *The Religion of the Protestants. The Church and Society 1559-1625*. London 1982. s. 84

⁸ Arminianere: tilhængere af den hollandske præst J. Arminius (1560-1609), der bestred Calvins strenge prædestinationslære.

de arminianistiske biskopper – kunne vinde opbakning i borgerkrigen til trods for erklæringer om episkopatets genoprettelse.⁹

I løbet af 1630'erne brød Charles definitivt med sin forgængers praksis ved politisk og religiøst at strømline både Privy Council og Kirkeledelsen. Samtidig brød Charles I med reformationens erastiske princip ved udnævnelsen af biskop Juxon til Lord Treasurer. Det var første gang siden kardinal Wolseys dage, at Kirkens folk indtog ministerposter.¹⁰

Det var imidlertid ikke kun pga. ændringerne i Kirkens administration, at den almindelige protestant mente at kunne se tegn på genoplivelse af katolsk praksis. Endnu mere iøjnefaldende var det, at Kirken nu godtog katolske symboler og ceremonier. Fx. fordrede Laud, at præsterne bar messehagler og at alterskranker genrejstes i kirkernes østvendte del. Endvidere dekretedes det, at menigheden bukkede ved indtagelse af nadveren. Alle disse tiltag indicerede, at præsten på ny skulle indtage en for menigheden ophøjet status.

Det mest afgørende tegn på, at en katolsk modreformatørisk proces var igang var, at Kirken under Laud også ændrede ved den grundlæggende doktrin om prædestination. Både under Elizabeth I og James I var der undertiden indtruffet mindre ændringer i sammensætningen af Kirkens lederskab og retningslinierne for dens ceremonier, men ingen havde turdet ændre ved dens doktrin. Laud gav på dette punkt katolicismen den indrømmelse, at gerninger under visse omstændigheder havde betydning for frelse. Indtrykket af krypto-katolicisme blev forstærket af, at Laud ikke ville fordømme paven som »Anti-Christ«, men betegnede puritanisme og katolicisme som »..Scilla and Charybdis..« hvor imellem den engelske Kirke burde finde sin position.¹¹

Således betragtes revolutionens udbrud i de revisionistiske fremstillinger især som et udslag af de nye kirkepolitiske følger af den ny konges personlige religiøse overbevisning. Heraf får »revolutionen« karakter af et *konservativt oprør* til forsvar for samfundets traditionelle værdier.

Til trods for at værdien af revisionisternes kritik anerkendes vil der nedenfor blive argumenteret for, at de nyvundne indsigter udmærket kan indgå i en *socialhistorisk* baseret fortolkning af oprøret som en i *verdslig* forstand puritansk revolution med *kronologisk dybereliggende årsager*.

⁹ G. Elton: Point of Contact I-III. Royal Historical Transactions vol. 1974-76. R. Ashton: The English Civil War. 2 ed. 1989. s. 109, 124. C. Russell: The Causes of the English Civil War. Oxford 1990. s. 125.

¹⁰ Ashton, s. 114.

¹¹ Russell, s. 107. Ashton, s. 111-13.

Puritanisme som social praksis

Inden post-revisionisternes alternativ diskuteres, skal deres væsentligste teoretiske og empiriske inspirationskilder beskrives. Først behandles C. Hills webersk og marxistisk orienterede teori. Derefter redegøres for K. Wrightsons banebrydende socialhistoriske studie i magtrelationers udvikling i den østengelske landsby Terling. Wrightsons arbejde illustrerer værdien af Hills – ellers noget upåagtede – teori om puritanisme som et verdsligt middel til social disciplinering. Wrightsons værk gav startskudet til de senere års voldsomme debat om puritanisme og den sociale krise i Stuartperiodens første halvdel.

En anden måde at håndtere puritanisme-begrebet på er at anskue puritanismen som en oprindelig »ikke-teologisk bevægelse« eller som en ideologisk tendens i tiden, der modsvarede den tidlige kapitalismes krav om en friere mulighed for primitiv kapitalakkumulation. Puritanerne bidrog til at påtvinge en modvillig befolkning at leve efter dyder som påholdenhed, social respekt, selvforsørgelse, arbejdsdisciplin o.l. Internaliseringen af disse nye idealer fordrede et opgør med standssamfundets organiske »social-body«-tankegang. Det var grundlaget for denne tankegang, at samfundet sociale lag ikke burde forrykke sig i forhold til hinanden, men i stedet udvise omsorg og ansvar overfor hverandre.¹²

Meget rammende har professor B. Manning karakteriseret puritanismen således: »*Puritanism inspired a concept of godliness that helped to create a selfconscious middle sort of people. It distinguished them from the poor on the one hand and from the rich on the other*«.¹³ Denne tilnærmelse til en social definition tjener udmærket som udgangspunkt for en teoretisk diskussion af puritanisme-begrebets anvendelighed i overensstemmelse med den marxistiske og weberske socialhistoriske tradition. Til forskel fra whig-fortolkningen og den revisionistiske fortolkning er det centralt i begge traditioner, at puritanismen ikke var en religiøs strømning, der særlig vandt tilslutning blandt de øverste sociale lag.

Hvilket lag indtog da pladsen som middelklasse i landsbysamfundet? Og hvorfor følte det sig i sammenligning med andre lag især tiltrukket af puritanismen? Den første historiker, der for alvor rejste disse spørgsmål, var den marxistiske historiker C. Hill. Også Max Weber var blandt Hills inspirationskilder.

¹² Det er Hills erklærede målsætning at afdække »nontheological reasons for supporting the Puritans. ...« Society and Puritanism in Pre-revolutionary England. London 1964. s. 11

¹³ B. Manning: The English People and the English Revolution. 2 ed. London 1991. s. 239

Weber havde allerede udpeget *yeomanry'en* som den klasse, der i England optrådte som puritanismens agitator. *Yeomanry'en* syntes på alle områder at opfylde Webers kriterier for den puritanske middelklasse. Økonomisk udgjorde *yeomanry'en* utvivlsomt en opadstigende middelklasse, da den havde det økonomiske grundlag for at profitere ved markedsafsætning under de gunstige konjunkturer fra slutningen af 1500-tallet. Mht. social anseelse bekræftedes yeomens rang lokalt ved, at de indtog prestigefyldte offentlige hverv som kirkeværger, juryer, landsbybetjente og tilsynsførende med de fattige.¹⁴

I kraft af dets økonomiske position og dets daglige sociale omgang med de lavere sociale lag var det oplagt, at dette lags selvopfattelse stemte godt overens med Mannings beskrivelse. Økonomisk deltog yeomen selv mere eller mindre på linie med de egentlige producenter i landbruget. Dette til trods for at *yeomanry'en* ofte, især i høstperioden, optrådte som arbejdsgiver for landsbyens småbønder og karle, der nødvendigvis måtte supplere deres brugs beskedne afkast med lønindtægter. For at fastholde og befæste denne position var yeomen i højere grad end den velsituerede gentleman tvunget til at være uhyre sparsommelig, driftig og opmærksom på at udnytte lønarbejdskraften optimalt.

Weber påpegede således, at det *særlig var den britiske afart af calvinismen, puritanismen, der havde appel til middelklassen*. Til forskel fra lutheranisme, der beskyldte calvinismen for »gerningshellighed« og forsvarede det feudale samfunds standsinddeling ved at betone, at kaldet (Beruf) ikke var noget mennesket skulle forme som en del af Guds plan, men føje sig ind i ved at forblive på sin plads i det sociale hierarki, var calvinismen i overensstemmelse med den kapitalistiske tidsalders ånd.¹⁵ Calvinisterne anså social mobilitet og differentiering som noget positivt. Prædestinationslæren gav de økonomisk succesfulde ubegrænset ret og pligt til at herske over de fattige, da de af Gud udvalgte og fordømtes skæbne afslørede ved deres mål af succes i det timelige liv. Af denne overbevisning udsprang den sociale elites ihærdige kampagne for social disciplinering.

Den puritanske landsby Terling.

Inden det diskuteres, hvordan magtrelationer i et engelsk lokalsamfund tog sig ud i praksis, og hvilke emner der gav anledning til strid, vil det

¹⁴ C. Hill, Kap.VII og XII

¹⁵ M. Weber: Den protestantiske etik. 1972. s. 99.

være hensigtsmæssigt kort at beskrive den generelle socioøkonomiske udvikling, som de sociale spændinger blev skærpet af.

I de senere år har økonomiske historikere fremhævet, at England fra slutningen af 1500-tallet til midt på 1600-tallet var præget af social krise, der særlig ramte de nederste samfundslag. Hvor historikere tidligere har beskrevet det 18. årh. som perioden, da småbonden bukkede under for konjunkturerne og blev et offer for enclosure, er det nu almindeligt at beskrive denne udvikling som en proces, der i al væsentlighed strakte sig over en 200 år lang periode – spændende fra begyndelsen af 1500-tallet til udgangen af det 17. årh. Denne udvikling forløb dog ikke jævnt. Særlig tiden fra omkring 1520'erne og tiden fra ca. 1580 – 1620 skiller sig ud ved en særlig omfattende enclosureaktivitet som følge af omlægning af produktion til fåredrift og siden til kornproduktion mhp. markedsaf-sætning.

Værst var det, at småbrug ikke længere viste sig i stand til at afsætte korn på markedet. I en tid, hvor landet var usædvanlig hjemsoget af misvæxt – som det var tilfældet i begyndelsen af 1600-tallet – var det kun yeomanbrug med over 25 hektar, der kunne nyde godt af de højere priser. Moderne historikere har hæftet sig ved, at især perioden 1580-1630 var præget af omfattende armod som følge af den kraftige befolkningsvækst. Denne vækst gav sig udslag i, at et decideret »befolkningsoverskud« opstod. Med befolkningsoverskud sigtes der til den på det tidspunkt enestående situation: at et stort udsnit af befolkningen befandt sig i en situation med konstant underbeskæftigelse, faldende nominelle lønindtægter og stigende fødevarepriser.¹⁶

Opdagelsen af denne tidlige dannelse af et *landproletariat* – afhængig af lønarbejde – er af nærmest *revolutionerende historiografisk betydning*. Det fremgår ikke mindst af studiet af puritanismens socialhistoriske rødder. K. Wrightson har i et opsigtsvækkende landsbystudie påvist et umiddelbart sammenfald i tid mellem det tidsrum, hvor den puritanske bevægelse for social kontrol voksede frem og den periode, hvor den sociale krise for alvor slog igennem.

Som case har Wrightson analyseret krisens virkninger på livet i den lille landsby, *Terling*, der var beliggende i en agrart veludviklet del af – det *ellers* efter datidens målestok ret industrialiserede – Essex. Ikke desto mindre beskriver Wrightson landsbyen som socialt polariseret. V.h.a

¹⁶ Wrightson anslår, at antallet af lønafhængige arbejdere i løbet af 1600-tallet steg så meget, at de ved slutningen af det 17. årh. udgjorde 50 % af den engelske befolkning. English Society 1580-1680. London 1982. s. 140, 133-38.

skatteopkrævningslister fra udskrivelsen af kopskatten, the Great Subsidy 1525, og ildstedsskatten 1671 viser Wrightson, at landsbyens befolkning i stadig højere grad bestod af lønarbejdere, der ofte var så fattige, at de blev undtaget for beskatning. Dette fænomen skyldtes en kombination af de omtalte landsdækkende socioøkonomiske tendenser, dvs. deklassering af småbønder og overbefolkning. I Terlings tilfælde tilspidsedes situationen yderligere derved, at landsbyen var mål for mange tilflyttere i perioden.

Med den økonomiske koncentration fulgte imidlertid en statusmæssig koncentration. Som det forekom på landsplan, var det også i Terling sådan, at de ikke lønnede offentlige hverv monopoliseredes af lokalsamfundets yeomen og velstående håndværkere. Denne dominans var så klar, at disse poster på det nærmeste gik på skift mellem landsbyens spidser. Gentryen blandede sig ikke i landsbyens dagligdag, eller i hvordan landsbyeliten fordelte de allermest prestigefyldte hverv som kirkeværge og jury.¹⁷

Det mest interessante i Wrightsons analyse er måske, at han påviser, at *landsbyeliten lod sig tiltrække af puritanismen* – forstået som radikal protestantisme. Gennemgås denne gruppes testamenter viser det sig, at den sidste katolik i Terling øjensynlig døde i 1550. Dette år findes det sidste vidnesbyrd om, at afdødes penge afsættes til sjælemesser. Herefter afslører testamenterne i løbet af 1580'erne stadig flere eksempler på, at de afdøde har bekendt sig til puritanisme. Wrightson henviser til flere eksempler på, at de afdøde i testamenternes præambler udtrykker deres vished om at være blandt de udvalgte.

Det klareste udtryk for, at puritanismen har slået rod, finder Wrightson, i *elitens bestræbelser på at gennemtvinge en puritansk levevis*. Som Hill antog det, giver disse bestræbelser sig til kende ved, at den puritanske elite tvinger landbefolkningen til at opgive den traditionelle folkekultur, og til at deltage i den puritanske gudstjeneste. Som belæg for at en sådan kampagne fandt sted, henviser Wrightson til, at antallet af regulative retssager (dvs. vedr. moral og social adfærd), der kom for såvel verdslige som kirkelige domstole, steg i perioden. Samtidig steg antallet af de sager, som i puritanernes øjne typisk har kunnet anses som værende af graverende karakter.¹⁸

Dertil kommer, at der kan påvises en relativ forskydning i arten af indstævninger fra sognene. I kirkeretterne såvel som under fredsdom-

¹⁷ Wrightson: *Poverty and Piety in an English Village*. London 1979. s. 106.

¹⁸ *ibid.* s. 114-155.

stolenes samlinger var der fra 1570'erne en tendens til, at regulative sager blev opprioriteret. Alle regulative sager vedr. seksuel løstgængelighed og kunders og indehaveres overtrædelse af udskænkingsloven udgjorde hhv. 20 % og 30 % af samtlige retssager. Særlig høj var procentdelen i tiden 1610-30.¹⁹

Wrightson føler sig overbevist om, at han har etableret en klar forbindelse mellem den sociale krise, der ramte de nedre lag, og puritanismens opblomstring. Såvel den hårde linje overfor seksuelle forsyndelser som overfor fænomenet »tippling« (betegnelse for værtshusophold i kirketid eller på en hverdag i over en time) kan ses som led i en nøgtern krisepolitik.

Før 1590'erne var der kun få eksempler på afstraffelse af førægteskabelige seksuelle forbindelser. Tidligere blev der set gennem fingre med forsyndelsen, såfremt parret indvilligede i at indgå ægteskab. Fra begyndelsen af 1600-tallet er indstævning absolut reglen. Også i tilfælde, hvor undfangelsen først afsløres flere måneder efter vielsen, er der eksempler på, at rettens repræsentant har været mand for en hurtig gang hovedregning.²⁰

Nogenlunde det samme mønster genfindes mht. værtshuskultur. Før 1590'erne var det i vid udstrækning accepteret, at de fattige supplerede indtægter ved ølsalg, fremfor at de skulle ligge landsbysamfundet til byrde gennem tildeling af fattighjælp. I løbet af 1590'erne blev eliten mere fjendtligt indstillet over for dette erhverv. Ølkulturen var således på linje med fodbold, dans og andre folkelige kulturelle aktiviteter en hindring for gennemførelsen af puritansk reformation lokalt. Dette illustreres af, at der fra 1580'erne nøje holdes rede med, at alle borgerne mindst en gang årligt gik til nadver. Som noget nyt i Terling forfølges fra 1610'erne de borgere, der udebliver fra kirken om søndagen.²¹

Sammenfattende konkluderer Wrightson, at med den sociale polarisering fulgte en kulturel polarisering, hvis særkende var, at de bedrestillede i landsbysamfundet distancerede sig fra den folkelige kultur og udviklede en socialt eksklusiv alternativ kultur. Denne *modkultur* var kendetegnet ved dens appel til de læsedygtige og økonomisk succesfulde. Den sociale eksklusivitet var en logisk følge af puritanismens vægtning af bibellæsning og prædestinationslæren.²²

¹⁹ *ibid.* s. 119.

²⁰ *ibid.* s. 127, 133.

²¹ *ibid.* 136-37, 142-43.

²² *ibid.* s. 146.

Den postrevisionistiske debat

Debatten om Hills teori og Wrightsons studie har taget udgangspunkt i følgende spørgsmål: Var social kontrol noget der særlig kendetegnede 16-17 årh.s calvinistiske England? Var puritanismens appel også i praksis eksklusiv? Og var den puritanske elite kapitalistisk orienteret? Kritikerne har på baggrund af disse spørgsmål forsøgt at drage de weberske og marxistiske argumenters teoretiske konsistens som metodisk fundament i tvivl.

M. Spufford og P. Burke har kritiseret den betragtning, at puritanernes kampagne skulle være en unik historisk reaktion på en unik økonomisk situation præget af social polarisering. Eksempelvis fremhæver M. Spufford, at der også er tegn på, at den lokale elite i England i det 13. årh. indberettede de fattige i tilfælde af seksuel løstgængighed. Dette til trods for, at der ikke eksisterede noget specielt religiøst incitament, der kunne motivere de udvalgte til at afstraffe de fordømte.²³

Collinson har påpeget, at forudsætningen slet ikke forelå for en religiøs disciplinering, og at forsøgene derfor fik en noget vilkårlig karakter. I dette lys forekommer eksemplet, Terling, ikke særlig repræsentativt. Collinson underbygger sin kritik med en henvisning til, at kirkens kapacitet ikke var til at rumme hele den engelske menighed hver søndag. Dette var tydeligt i London og de store byer. Fx. var der i det senelizabethanske Exeter kun 19 kirker til brug for 16000 mennesker. I mange af de store tætbefolkede nyanlagte landsbyer i skovbrug-græsningsområderne, der skød op i stort tal over hele landet, er det ikke svært at forestille sig, at forholdet har været endnu mere skævt. Collinson anfører, at det i disse områder ikke var ualmindeligt, at op mod 20 % af befolkningen regelmæssigt var fraværende fra kirke. Collinson påpeger derfor, at Wrightson måske ikke skulle opfatte det som rent hykleri, da en indbygger i Terling i kirkeretten forsvarede sig: *»he could not get into church by reason of the crowd of people«*. I konsekvens af den begrænsede kapacitet var det naturligt, at kirkeværgerne kun sjældent følte sig foranlediget til at gøre brug af indberetningspligten. I Kent var der fra slutningen af det 16. århundrede – i en 47 år lang periode – kun registreret syv indstævninger for fravær fra gudstjeneste. Collinson understreger betydningen af sin opdagelse ved at fremhæve, at myndighederne i praksis kun besad ringe sanktionsmidler overfor folk, der

²³ M. Spufford: *Puritanism and Social Control*, A. Fletcher m.fl. (red): *Order And Disorder in Early Modern England*. Cambridge 1985.s. 217.

havde forbrudt sig mod det lokale samfunds normer. Collinson viser således, at bandlyste alligevel ofte accepteredes blandt kirkegængere.²⁴

Den socialhistoriske teori om at puritanismen var socialt eksklusiv, har kritikerne modgået ved at indvende, at puritanismen *ikke* var en trosretning, der udelukkende henvendte sig til læse- og bibelkyndige.

Vel var puritanerne af hensyn til den offentlige orden i opposition til mange af den gamle folkelige kulturs traditioner. Men det var ikke et særtræk for calvinismens England. Tilsvarende bestræbelser fandt også sted i fx. det katolske Italien, hvor en reformkatolsk bevægelse virkede.²⁵

Mod det synspunkt, at formidling af puritanernes budskab antog sådanne former, at den almene befolkning på forhånd var udelukket, har Collinson anført, at historikere som C. Hill fatalt har overset betydningen af både den vide udbredelse af katekistisk udenadslære og »market-day-combination-lectures«. Det sidstnævnte fænomen betegner det forhold, at den lokale præst på markedsdagen selv opsøgte sin socialt brogede menighed. I Hills version omtales sådanne foredrag kun som en separatistisk skik. Iflg. Hill afholdtes disse foredrag derfor i al hemmelighed af arbejdsløse præster.²⁶

Også m.h.t. forbindelsen mellem kapitalistisk orientering og puritanisme har flere historikere udtrykt forbehold. N. Tyacke benægter, at puritanismen skulle være mere tolerant overfor ågervirksomhed end andre trosretninger. Eksempelvis har Tyacke med henvisning til nogle testamenter fra det semiindustrialiserede Sussex Weald område betvivlet, at puritanerne nødvendigvis ønskede deres penge investeret med størst mulig afkast for øje. Flere af de afdøde øremærkede faktisk anseelige summer til velgørenhed. Tyacke bemærker, at de fleste puritanere i dette lokalsamfund nok var velsituerede, men at ligeså mange yeomen ikke var puritanere.²⁷

Post-revisionistiske værker

Mens den revisionistiske kritik af Hills tese er formuleret ret sporadisk, er der i de senere år udgivet et par værker, der tager sigte på en mere tilbundsående behandling af puritanismens fremkomst og socioøkonomiske historie. W. Hunt og D. Underdown har i deres grevskabsstudier

²⁴ Collinson, s. 208, 210, 216.

²⁵ Burke, P: *Popular Culture in Early Modern Europe*. London 1978. s. 231.

²⁶ Collinson 136, 234-35 og Hill kap.II, III.

²⁷ N. Tyacke: *Popular Puritan Mentality In Late Elizabethan England*. Tyacke m.fl.(ed): *The English Commonwealth 1547-1640*. Leicester 1979. s. 89.

forsøgt at forklare puritanismens opblomstring i slutningen af 1500-tallet som et svar på den socioøkonomiske omstrukturering.

De påviser en sammenhæng mellem lokal økonomisk udvikling og puritanisme. Dette forhold illustreres af, at det var i de økonomisk veludviklede og specielt klædeindustrialiserede områder i fx. Essex (Hunt) og i Wiltshire og Somerset (Underdown), at parlamentet især vandt opbakning blandt befolkningens jævne lag. Det var også i disse områder, at befolkningen havde opnået mest læsekundighed, og at den puritanske bevægelse og kulturkampagne først nåede resultater.

I Essex var kirkens indtægt ved salg af kirkeøl erstattet af et »church rate«-system, der især betaltes af sognets mest velsituerede – mod at de fik de forreste pladser i kirken. Samtidig blev Kristi himmelfarts sognefester (Rogationtide perambulations) opgivet fra begyndelsen af 1600-tallet.²⁸

Fælles for Hunt og Underdown er det, at de står i gæld til revisionisten Tyackes beskrivelse af Charles Is forsøg på at moderere reformationsordningen. Endda så meget at Hunt slår fast: »*The credit for transforming social puritanism into a revolutionary force belongs very largely to William Laud*«. Men dog kun »very largely«. ²⁹ For det er her vigtigt, at både Hunt og Underdown – i tråd med Hill – ikke gouterer revisionisternes forklaring af revolutionens udbrud som en følge af, at det tilfældigvis faldt Charles I i hu at alliere sig med arminianerne. Allerede under James Is sidste 5-10 regeringsår indledtes der fra centralt hold en »kulturel mod-offensiv« vendt mod »the puritan culture of discipline«. Flere af stridighederne mellem Underhuset og kongen i begyndelsen af 1620'erne drejede sig fx. om en mere restriktiv kurs overfor værtshuse.³⁰

Til afprøvning af specielt Hills og Wrightsons konklusioner og revisionisternes kritik heraf er Underdowns studie særdeles velegnet, da det tager udgangspunkt i landsbysamfundet som grevskabets mindste enhed. Dertil kommer, at Underdown får flere nuancer med, i kraft af at han i sin tilgang til emnet er inspireret af P. Burkes studier i den europæiske folkelige kulturs historie. Ligesom Burke går Underdown ud fra, at kulturelle mønstre afspejlede lokale socioøkonomiske forhold. Underdown fremhæver to socioøkonomiske hovedtyper: »*the traditional areas of open field, sheep-corn in the nucleated villages of the chalk downlands, and the more individualistic economies and settlement patterns of the north Somerset and Wiltshire cheese and clothmaking country*«, og en mellemtipe i

²⁸ W.Hunt: *The Puritan Moment*. London 1983, s. 132, 169, 175, 179.

²⁹ *ibid.* s. 253.

³⁰ *ibid.* s. 312.

»the less industrially developed pasture region in south-east Somerset...«. Disse hovedtyper havde hver deres kulturmønster.³¹

I sin analyse følger Underdown pinse- og kirkeøllet, fodbolden og Kristi Himmelfarts-sognefesters skæbne i tiden fra 1580-1640. Han når frem til, at det i de økonomisk veludviklede agrarkapitalistiske og industrielle områder stort set lykkedes for eliten at få undertrykt udøvelsen af de gamle riter. Derimod havde puritanernes reformkampagne ikke megen succes i de områder, hvor landsbyfællesskabet stadig var dominerende. Det skyldtes, at disse samfund var små og socialt tæt sammenknyttede. Det vanskeliggjorde nye tilflytninger. Anderledes tog det sig ud i de semi-industrialiserede skovområder, hvor de bebyggede områder konstant var mål for overskudsbefolkningens tilflytning, og hvor landsbyerne var væsentligt større. Disse områder var scene for de heftigste kultursammenstød. Til tider antog dette sammenstød form af en decideret voldelig konflikt mellem yeomanryen og de lavere sociale lag.³²

Under inspiration fra Burke påpeger Underdown, at den engelske arminianisme i kulturel henseende sagtens kan opfattes som det engelske modstykke til reformkatolicismen på kontinentet. Denne lighed kom ikke kun til udtryk ved Lauds forsøg på at gennemtvinge en gudstjeneste, der var præget af katolsk beslægtede ritualer, men måske i større udstrækning i forsøget på at øge Kronens popularitet som den folkelige kulturs beskytter. I dette lys er det naturligt at opfatte udstedelsen af Book of Sports 1633, der gjorde det legalt efter kirketid at spille fodbold eller at gå i optog på Kristi himmelfartsdag (Rogationtide-perambulation) langs sognets grænser – for at styrke den lokale samhørighedsfølelse og sognets integritet. Netop disse traditioner havde i de første årtier af 1600-tallet været mål for den puritanske kampagne. At disse traditioner ansås for et særligt irritationsmoment skyldtes ikke kun, at de i sig selv var et anslag mod en anstændig opretholdelse af sabbaten, men også, at de ofte blev ledsaget af øldrikning og slagsmål. Hooliganisme er, iflg. Underdown, ikke et fænomen, der kun kendes fra det moderne England.

Til forskel fra revisionisterne mener Underdown ikke, at Book of Sports kan anses som et reelt udtryk for Charles Is innovative luner på det kirkepolitiske område. Underdown forfølger Book of Sports historie og påviser, at den var udfærdiget som en revision af den af James I udstedte Declaration of Sports 1618. Deklarationen adskiller sig derved, at den i

³¹ D. Underdown: *Revel, Riot and Rebellion*. Oxford 1985 s. 8.

³² *ibid.* s. 73-105.

første omgang var ment som en særlovgivning gældende for grevskabet Lancashire, der var berygtet som hjemsted for en usædvanlig stor koncentration af katolikker. Denne iagttagelse giver anledning til at stille spørgsmålstegn ved, om der er tale om innovation, eftersom Book of Sports har rødder tilbage i før-reformationsperioden.³³

Originalt illustrerer Underdown hermed en sammenhæng mellem kulturmønstre, lokaløkonomisk udvikling og loyalitetsmønstre under borgerkrigen. Eksempelvis er der tegn på, at fodbold især var populært i de semi-feudale royalistiske områder, mens den mere individualistiske ketchersport (stoolball) især var yndet i de semikapitalistiske områder.³⁴

Konklusion

»There were more serious tensions amongst Protestants before the 1620s than many historians now suggest, and it is in these tensions that we can see the rationale for the rise of Arminianism which was not simply an accidental factor promoted by the personal preferences of Charles...«³⁵

Har revisionisterne da opfyldt deres målsætning om at gøre ende på »Den puritanske Revolution«? I lyset af de senere års forskning må svaret nok være noget *forbeholdent*.

Revisionisternes hovedfortjeneste har været at påvise, at den klassiske whig-version ikke lader sig opretholde. *Whig-historikernes revolution forudsatte*, at der tilbage i den elizabethanske periode havde virket en liberalt orienteret fraktion, der ideologisk gav sig tilkende som en puritansk opposition i Underhuset. I religiøs henseende var der i årene op til midten af 1620'erne *ingen væsentlige forskelle på Underhusets og kongens overbevisning*. Den virkelige religiøse konflikt kan, som revisionisterne har påpeget det, kun tolkes som foranlediget af Charles Is indgriben.

Herefter vakler den revisionistiske analyse. For nok har revisionisterne ret i, at Charles Is tiltag på det kirkepolitiske felt fremmer konflikt, men disse tiltag er i sig selv svar på *kronologisk dybereliggende faktorer*, nemlig den sociale krises virkninger. Derfor er det også forkert at betegne puritanismen som et *helt* intetsigende begreb før Charles I regeringstid. Revisionisten Collinson gør ganske vist ret i ikke at definere puritaneren som en tilhænger af en oppositionel doktrin, men snarere som en radikal og engageret calvinist. Alligevel er denne *gradsforskel*

³³ Om Book of Sports se også Hill s. 181-89 og Hunt s. 175,253.

³⁴ Underdown, s. 75-76.

³⁵ Hughes, s. 103.

vigtig, da sådanne puritanere lader sig identificere socialt med de mellemlag, der siden 1580'erne lokalt førte an i kampagnen for social disciplinering.

Der er ikke grundlag for at påstå, at kirkepolitikken alene skyldes Charles Is luner, eller at disse tiltag skulle have et innovativt tilsnit. Underdowns og Hills beskrivelse af Book of Sports tilblivelse viser tydeligt, at Charles linje lå klart i *forlængelse af faderens*. Ved at forklare sammenfaldet mellem lokal økonomisk udvikling, kulturmønster og loyalitetsforhold, dementerer Underdown revisionisternes påstand om kirkepolitiske innovationer. I stedet var der tale om en *kamp om folkets gunst*, hvori den middelalderlige populære kultur stod i centrum. Konflikten afspejlede *to forskellige opfattelser* af, hvordan den grundlæggende sociale konflikt burde takles. Kongen ville ved en genoplivelse af den folkelige kultur appellere til folket om dets gunst. Omvendt ville puritanerne gennem social disciplinering kue enhver spire til opsætsighed. Når revisionisterne har overset denne pointe, der ellers ligger i forlængelse af deres analyse, skyldes det en fejl i deres analyses fokus. Den ensidige fiksering på den sociale elites indbyrdes skærmydsler forhindrer en forståelse af de grundlæggende konflikter, der kun kan behandles i deres samfundsmæssige sammenhæng.

Tilbage står, om det er muligt at betegne bevægelsen for social disciplinering som puritansk. Her er en vis tilbageholdenhed nok påkrævet. Revisionisternes påstand om, at social disciplinering ikke kendetegnede 1600-tallets puritanere specielt, er måske en rimelig indvending. Også på dette område vil debatten sikkert fortsætte med uformindsket styrke.